

11. ЦДАГО України. Ф. 85. Оп. 1. Спр. 3. 66 арк.
12. ЦДАГО України. Ф. 85. Оп. 1. Спр. 6. 70 арк.
13. ЦДАГО України. Ф. 85. Оп. 1. Спр. 18. 133 арк.
14. ЦДАГО України. Ф. 88. Оп. 1. Спр. 1. 385 арк.
15. ЦДАГО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 91. 27 арк.
16. Kunicki M. *Pamiętnik «Muchy»*. Warszawa, 1959. 438 s.

Володимир ТРОФИМОВИЧ (Острог)

«ВІЙНА ПІСЛЯ ВІЙНИ» НА ЛЮБОМЛЬЩИНІ. 1944-1952 рр.

Після вигнання з України німецьких окупантів на її західних теренах спалахнуло запекле протиборство повстансько-підпільного руху та радянської влади, що супроводжувалось обопільним насильством, кривавими ексцесами, численними жертвами і стражданнями, основною причиною яких була репресивна політика сталінського режиму.

Особливе місце у цьому протистоянні, а також у розвитку українського національно-визвольного руху на Волині займала Любомльщина. На цій прикордонній території, за відсутності великих міст, знаходилися значні лісові масиви, що сприяло активній діяльності повстанських загонів. Вона була однією з останніх на Волині визволена від німецької окупації. Зокрема, 19 липня 1944 р. було звільнено м. Любомль, а через три дні – смт. Головно [11, с.26]. Після цього тут розпочалося відновлення та утвердження радянської влади. Супроводжувалося воно запеклою і кровопролитною боротьбою з підпіллям ОУН і УПА. Для його ліквідації створювалися райвідділи НКДБ і НКВС, які в той час носили яскраво виражений характер карального органу радянської влади. Зокрема, станом на 10 жовтня 1944 р. в Любомльському РВ НКДБ працювало 9 співробітників, а в РВ НКВС – 50. З них лише один був місцевим [12, арк. 45]. Крім направлених зі східних регіонів військовиків, держчиновників і спеціалістів, опорою більшовицького режиму стало місцеве комуністичне підпілля, що пережило німецьку окупацію, а також те, яке поверталось з евакуації на рідні землі.

Для залякування підпільників і членів їх сімей радянська влада неодноразово влаштувала на площах великих сіл та райцентру показові страти захоплених повстанців. Зокрема, у лютому 1945 р. на центральному майдані Головна було повішено жителя с. Кучани, ке-рівника Служби безпеки (СБ) куреня «Лисого» – Володимира Головачука («Шковороду») [13]. У квітні на центральній площі Любомля подібним способом позбавили життя арештованого істрибками оунівця Максима Козачука з с.Машів [14].

З іншого боку, не менш ефективним заходом дезорганізації підпілля виявилися заклики до виходу з повинною. Наприклад, капітан Червоної армії, житель Любомля, повернувшись з війни, загітував свого брата Олександра Сацюка, який перебував в УПА, здатися органам НКВС і долучитися до антиповстанської боротьби [24]. Здавалися навіть керівні кадри підпілля. Так, 18 липня 1945 р. вийшов з повинною Любомльський надрайонний провідник ОУН Іван Реванюк («Гордий», «Вірний»), який згодом активно виступав на мітингах з осудом її дій і закликав вчорашніх побратимів вийти з повинною [10, арк. 223; 25].

Протягом 1944-1945 рр. на території Любомльщини ще продовжували функціонувати великі відділи УПА. Головними з них були сотні «Дорошенка» і «Чумака», які входили до складу куреня «Лисого» (він же «Крук», «Степан Павлюк») – Івана Климчака, який загинув 23 серпня 1944 р. в урочищі «Олочно» поблизу с.Плоске Шацького р-ну [16, с.127]. Під псевдом «Дорошенко» діяв сотенний Микола Григорович Бохін, який з 1944 р. очолив районну боївку ОУН [22]. Головною базою стало його рідне село Машів Любомльського р-ну. Учасниками боївки були його брат Петро, а також односельчани Олексій Базилевський, Петро Хоменчук, Лукаш і Марія Узіюки [7, арк. 49]. Під псев-дом «Чумак» з жовтня 1943 р. до своєї загибелі у 1945 р. на території Шацького, Любомльського і Головнянського р-нів діяв Микола Данилович Яценюк, уродженець с.Запілля Любомльського р-ну [12, арк. 52]. Чотовим у сотні «Чумака», а згодом Головнянським районним провідником ОУН був «Гарбузенко» – Склянчук Василь Петрович, уродженець с.Полапи Любомльського р-ну [1, арк. 31].

Поповнення підпілля відбувалося переважно за рахунок добровольців. Хоча інколи мобілізація проходила під певним тиском, а то і з допомогою відвертих погроз. Уродженець с.Гупали Любомльського р-ну Дмитро Цип'яшук («Зелений») на допиті в Головнянському РВ НКВС свідчив, що в червні 1944 р. С.Богдан («Биков») разом з іншими бойовиками прийшов до його будинку і побив за те, що він погодився

провести лісом радянських прикордонників, а після того, погрожуючи, забрав до себе в боївку [4, арк. 61]. В іншому випадку підпільник Василь Глушук зізнався: «Про банду Солов'я в органи радянської влади не заявляв, тому що бандити ОУН ще перед приходом радянських військ у 1944 р. по-звірськи вбили мого батька Глушука Харитона Івановича. Такою ж розпорою вони погрожували мені, якщо я заявлю в органи» [8, арк. 41].

У перші післявоєнні роки діяльність ОУН і УПА спрямовувалася на протидію утвердженню більшовицького режиму. Наприклад, наприкінці 1944 р. боївка СБ С.Богдана («Бикова») вбила голову сільради с.Куснище-1 Степана Васцова, а саму сільраду спалила [1, арк. 33]. Прихильників відновленої влади серед місцевого населення підпілля намагалося залякати. 16 вересня 1944 р. п'ять озброєних автоматами бойовиків на чолі з Максимом Козачуком зайшли до будинку радянської активістки Тетяни Кравчук у с.Машів. Забравши продукти, одяг і взуття, наказали передати голові сільради записку, щоб той негайно повернув сім'ю Козачука із заслання [12, арк. 52].

Нерідко відбувалися показово жорстокі страти із залишенням записок на тілах убитих, спотворенням трупів, спаленнями будинків. Так, у ніч на 13 вересня 1944 р. в с.Лисняках Любомльського р-ну бойовик Григорій Красовський убив члена групи охорони громадського порядку Михайла Шимчука та важко поранив його дружину Ганну, яка на другий день померла в райлікарні. Біля вбитого істрибка лежала записка: «Так буде всім вислужникам НКВД» [12, арк. 51-52]. Радикальними діями підпілля ОУН УПА намагалося помститися за не менш жорстоку репресивно-каральну діяльність радянської влади. Трагізм полягав у тому, що місцеве населення, залякане обома протиборчими сторонами, опинилося заручником ситуації і нерідко ставало «розмінною монетою» у їх нещадній боротьбі. Тому в його середовищі спостерігалось насторожене, обережне ставлення до обох сторін протистояння. В повідомленні Любомльського райвідділу НКДБ за 10 жовтня 1944 р. на адресу обласного керівництва зазначалося: «Селяни відкрито не виступають проти бандерівців, не дивлячись на те, що серед населення проведена велика роз'яснювальна робота» [12, арк. 51].

Унаслідок значних втрат та зміни тактики підпілля великі відділи УПА на Любомльщині, починаючи з кінця 1945 р., зникають, поступаючись нелегальній оунівській мережі.

За територіальним поділом ОУН її Любомльський, Головнянський, Заболотівський і Шацький районні проводи входили до складу окремого Любомльського надрайону. Протягом червня-серпня 1946 р. його очолював Іван Дмитрович Кисіль («Гор», «Орест») [16, с. 589]. З 1948 р. по жовтень 1950 р. – Сергій Кіндратович Богдан («Бик», «Биков», «Чорний», «Євген»), уродженець с.Куснище-1 Любомльського р-ну [5, арк. 123-129].

Із 1944 по 1948 рр. Любомльський райпровід ОУН очолював Микола Лукашович Полезнак («Панок», «Гриць»), уродженець с.Штунь, а після нього до 1951 р. – Іван Тимофійович Васейко («Хижак»), жи-тель с.Підгородне [26]. Референтом юнацтва був Петро Петрович Сацюк («Петренко»), 1924 року народження, житель Любомля [20, с.235]. В 1946-1948 рр. боївкою райпроводу керував Іван Сергійович Собуцький («Субота»), мешканець с.Запілля [26].

Починаючи з 1945 р., головна увага підпілля, особливо боївок СБ, зосередилася на боротьбі з таємними співробітниками НКВС – сексотами. Згідно «Звіту роботи СБ на території ГО «Москва» за період

1-го січня по 1 жовтня 1945 р.», на території Любомльського надрайону було ліквідовано 49 радянських агентів (37 зовнішніх та 12 внутрішніх) [16, с. 305]. Інколи їх страчували цілими сім'ями. Зокрема, 10 вересня 1946 р. в с.Куснище боївкою СБ С.Богдана («Бикова») було вбито таємного співробітника Голобського РВ МДБ Ф.Г. Костюка і його дружину [27, арк. 65].

Протягом 1946 р. радянські силові органи намагалися заблокувати діяльність боївок ОУН і УПА на Любомльщині. Зокрема, восени для їх ліквідації за нею було закріплено 90-й прикордонний загін НКВС [28, арк. 66].

Незважаючи на усі заходи підпілля, радянська влада тут утверджувалася. Починаючи з 1947 р., вона розпочала так звану «суцільну колективізацію», що супроводжувалася шаленим тиском на населення, залякуванням, репресіями, депортаціями. Наприклад, 11 липня того ж року сільрада с.Бірки в присутності секретаря райкому КП(б) Є.В.Молочаєвої склала списки «куркульських господарств», за які проголосували 26 місцевих активістів. Наступного дня аналогічні списки на 104 особи за підписом голови райвиконкому М.І. Фоміна та секретаря райкому В.П. Запорожченка були затверджені в районному масштабі. Після цього усіх вказаних «куркулів» депортували до Сибіру, а їхнє майно перейшло щойно утвореним колгоспам [17].

Щоб остаточно ліквідувати матеріальну базу підпілля, через кілька років вже існуючі колгоспи

надавали активну допомогу в переселенні хуторян в села [23]. Виселялися навіть окремі села. Зокрема, в Херсонську обл. було відправлено 300 мешканців с.Яворник Любомльського р-ну за те, що вони активно підтримували оунівців [19]. Для боротьби з підпіллям радянські спецслужби активно використовували агентурну мережу. Яскравим прикладом цього є історія Матвія Денисовича Веремчука, уродженця с.Куснище-1. У 1944р. він був мобілізований у Червону армію. Прибувши у відпустку, дезертирував і певний час переховувався вдома, звідки його забрали до боївки «Бикова». Тоді органи НКВС заарештували його дружину і агентурним шляхом передали записку з пропозицією вийти з повинною. 29 липня 1947 р. Веремчук під надуманим приводом полікуватися вдома зустрівся з оперпрацівником і після дачі відвертих свідчень був завербований в якості агента (агентурне псевдо «Корнійчук»). Перед ним було поставлено завдання ліквідувати «Бикова» та інших «бандитів», за виконання якого органи безпеки обіцяли звільнити з-під варті дружину і не притягати його самого до кримінальної відповідальності. [10, арк. 95; 28, арк. 27]. Повернувшись у підпілля на початку 1948 р. і скориставшись слушною нагодою, він зарубав сокирою в лісі коменданта СБ Івана Собуцького («Суботу») і розстріляв з автомата чотового Петра Лукашука. Видав також близько 30-ти підпільників. Після цього, згідно домовленості, разом з дружиною та сином виїхав в смт. Октябрське Миколаївської обл. [3, арк. 34; 10, арк. 96].

У виснажливій боротьбі з органами держбезпеки підпілля ОУН на Любомльщині втрачало свої позиції. 29 жовтня 1950 р. на хуторі Туркова Гутської сільради в будинку Лукерії Головей в результаті бойового зіткнення з військовою групою Заболоттівського РВ МДБ був убитий Любомльський надрайонний провідник ОУН С.Богдан («Биков») і важко поранена зв'язкова Євгенія Головей, яка згодом від ран померла. В ході операції загинув старший сержант Алексєєв і одержали поранення два солдати [5, арк. 117].

30 листопада 1950 р. органи держбезпеки ліквідували Шацький райпровід ОУН на чолі з І.Гладуном [2, арк. 276]. Проте, навесні 1951 р. Волинський обком КП(б)У констатував, що все ще продовжували діяти керівні ланки ОУН у Головнянському і Любомльському районах [9, с. 45]. Для розроблення і ліквідації Любомльського райпроводу ОУН був використаний завербований у серпні 1951 р. агент «Петренко», який попав до рук органів НКДБ за контакти з підпіллям. На допиті арештований дав розгорнуті свідчення про свій зв'язок з повстанцями, назвав місце їх дислокації, а також імена активних діячів і зв'язкових. З'ясувалося, що він користувався великою довірою у райпровідника «Хижак», зокрема отримав від нього і зберігав у себе вдома автомат, у його будинку неодноразово переховувалися оунівці. [10, арк. 97].

Увечері 24 листопада «Петренко» разом з «Хижак» пішли на зустріч з учасниками «легальної мережі ОУН». Під час проходження лісу агент застрелив районного провідника, а потім зв'язався в Головно з оперпрацівником, якому повідомив про зустріч. Завдяки його інформації, в лісі, поблизу криївки, був убитий заступник Любомльського надрайонного провідника «Юрко» і захоплений бойовик «Попович», які йшли на зустріч з «Хижак». Внаслідок проведених тоді оперативних заходів було ліквідовано трьох членів Головнянського райпроводу ОУН, у тому числі його керівника «Андрія» [10, арк. 98].

Залишки Любомльського райпроводу ОУН 23 грудня були оточені опергрупою в урочищі «Ріг» поблизу с.Рогові Смоляри. Загинули, підірвавши себе гранатою, Василь Лукашович Маляс та Лукаш Де-мидович Синчук, обидва з с.Полапи [20, с. 238]. Останнім 29 червня 1952 р. був ліквідований Заболоттівський райпровід ОУН [15, с. 73-74]. Хоча й існують непідтверджені документально свідчення про збройні сутички з підпіллям у пізніші роки. Зокрема, згідно спогадів очевидців, останній на Любомльщині бій бойовиків ОУН з органами КДБ зафіксований взимку 1958 р. у лісі, поблизу райцентру Головно. Частина з них загинула, а інші потрапили в полон [18].

Таким чином, Любомльщина відіграла важливу роль в антирадянській боротьбі повстанського підпілля. З її території націоналістичний рух поширювався на сусідню Білорусію, підтримувався зв'язок із структурами ОУН і УПА на Холмщині. Незважаючи на сконцентрованість тут значних радянських військових сил, пов'язану з прикордонним розташуванням регіону, збройний опір більшовизму на Любомльщині продовжувався до початку 1950-х років.

Вищезазначене протистояння, «війну після війни», слід оцінювати як трагедію для українського народу, коли сталінський режим й антирадянський рух опору широко вдавалися до методів, не сумісних з нормами законності та людяності, до злочинів стосовно цивільного населення, які не підлягають виправданню.

1. Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України у Волинській обл. Облікова справа на сім'ю Богдана Кіндрата Хомовича, спр. 2316, 78 арк.

2. АУСБУ у Волинській обл., спр. 4598. Терети Івана Карповича та ін. -669 арк.

3. АУСБУ у Волинській обл., *спр.* 5236. Веремчука Івана Денисовича. – 211 арк.
4. АУСБУ у Волинській обл., *спр.* 6957. Цип'ячука Дмитра Васильовича. – 79 арк.
5. АУСБУ у Волинській обл., *спр.* 6960. Головей Лукерії Северинівни. – 168 арк.
6. АУСБУ у Волинській обл., *спр.* 7420. Кулюка Володимира Антоновича. – 72 арк.
7. АУСБУ у Волинській обл., *спр.* 8058. Узіюк Марії Іванівни. – 57 арк.
8. АУСБУ у Волинській обл., *спр.* 8613. Глуцука Василя Харитоновича. – 126 арк.
9. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / Баран В. – Львів : Ін-т українозн. ім. І.Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 13. Колекція друкованих видань КДБ, *спр.* 372, т. 57 – Збірник документів про характер антирадянської діяльності ОУН і УПА; про методи агентурно-оперативної роботи органів держбезпеки України по ліквідації організованого підпілля ОУН і озброєних банд на території республіки в період 1943-1954 рр. в 98 т. – 286 арк.
11. Денисюк В. Визволення Волині від фашистських окупантів / В. Денисюк. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2004. – 34 с.
12. Державний архів Волинської області, ф.1, оп.2, *спр.* 14. Звіти районів Волинської обл. станом на 10.10.1944 р. – 234 арк.
13. Дімаров А. Вовкулаки / А. Дімаров // Радянська Волинь (Луцьк). – 1945. – 13 лютого.
14. Дімаров А. Кров на стінах / А. Дімаров // Радянська Волинь (Луцьк). – 1945. – 29 квітня.
15. Засекін В., Коц М. Схрони (бункери) Волині / Володимир Засекін, Микола Коц. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2010. – 84 с.
16. Літопис УПА. Нова серія. / ред. рада П. Сохань, П. Потічний [та ін.] – Київ; Торонто, 2006. – Т.8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали. – 1448 с.
17. Марчук Л. Призабутий ювілей / Леонід Марчук // Наше життя (Любомль). – 2008. – 5 липня.
18. Оліщук Л. Спогади про Велику Вітчизняну війну / Л. Оліщук // Справедливість. – 2005. – 19 травня.
19. Остап'юк О. Вони боролись за незалежність / Олександр Остап'юк // Наше життя (Любомль). – 2002. – 19 жовтня.
20. Остап'юк О. Вони боролись за незалежність (Про діяльність ОУН-УПА на території Любомльського району) / Олександр Остап'юк // Минуле і сучасне Волині та Полісся : Луцька міська громада : історія, традиції, люди. Матеріали XXVI Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. Луцьк, 9-10 листопада 2007. – Луцьк, 2007. – С. 235-243.
21. Остап'юк О. Любомль в історії України і Волині: матеріали науково-практичної конференції / Олександр Остап'юк. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 112 с.
22. Плотніков Є. Душогуб / Є. Плотніков // Радянська Волинь (Луцьк). – 1964. – 25 листопада.
23. Суцник М. З хуторів – в село / М. Суцник // Новий шлях (Любомль). – 1951. – 29 березня.
24. Фетісова Я. Брати / Я. Фетісова // Радянська Волинь (Луцьк). – 1945. – 9 січня.
25. Хвас В. Як виникли і діяли осередки ОУН-УПА в нашому краї / Валентина Хвас // Наше життя (Любомль). – 1998. – 30 квітня.
26. Хоменчук О. Сіячі смерті / О. Хоменчук // Радянське життя (Любомль). – 1985. – 20 серпня.
27. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ), ф.1, оп.23, *спр.* 2957. Щоденні звіти про хід боротьби з бандитизмом в районах Волинської обл. – 102 арк.
28. ЦДАГОУ, ф.1, оп.23, *спр.* 4967. Звіти секретаря обкому КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У про боротьбу з залишками банд українсько-німецьких націоналістів в Волинській обл. – 53 арк.

Лілія ТРОФИМОВИЧ (Львів)

ВОЛИНЬ – ОБ'ЄКТ АГРЕСІЇ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ВОСЕНИ 1939 РОКУ

Підготовку до вторгнення в Польщу військово-політичне керівництво СРСР розпочало, маскуючись, зараз же після укладення радянсько-німецького пакту. Уже 30 серпня в «Правде» повідомлялося: з огляду на загострення становища у східних районах Європи і можливості усіяких несподіванок радянське командування вирішило посилити чисельний склад гарнізонів західних кордонів СРСР. 1 вересня Верховна Рада СРСР прийняла Закон про всезагальну військову повинність, а політбюро ЦК ВКП(б) схвалило рішення про збільшення кількості стрілецьких дивізій з 51 до 173. Ці та інші численні факти свідчать про те, що був розроблений детальний план військових дій проти сусідньої держави, з якою Радянський Союз мав договір про ненапад [13, 203–376].

На радянсько-польському кордоні було зосереджено близько мільйона військовиків, відбірні танкові частини, авіація. Це неспростовно доводило, що підготовлений наступ Червоної армії мав на меті не «забезпечити безпеку і захист братерського українського й білоруського народів», а військові дії,